

Пламен Тотев

ЖИВОТОТ НА ЛИТЕРАТУРНАТА КЛАСИКА

Пламен Тотев

**ЖИВОТОТ НА ЛИТЕРАТУРНАТА
КЛАСИКА**

***Превод од буџарски јазик:*
Предраг Димитровски**

МАКЕДОНИЈА
Литера

Скопје, 2021

МАКЕДОНИЈА

ЗА КЛАСИКАТА – ЛИЧНО И СО ЛУБОВ (предговор)

Класиката е модел што ги инспирира подоцнежните автори и епохи, испраќа вечни и ненадминливи пораки низ времето и низ вековите влијае врз генерации читатели. Целта на оваа книга е накусо да ги претстави основните карактеристики на класичните епохи и дострелите во развојот на европската литература, нагласувајќи ги најзначајните дела задолжителни за секој читател, како и оние што со големо внимание може да бидат и денес прочитани. На некои од поважните автори и дела им посветив повеќе внимание, а причината за тоа целосно лежи во мојата субјективна пристрасност како читател.

Пораснав со класиката. Можеби бев на девет-десет години кога посегнав по неа, прво кон романите на Александар Дима, Волтер Скот и Р. Л. Стивенсон, потоа кон оние на Балзак, Дикенс, Жорж Санд, Стендал, Мопасан, Зола и Томас Харди. Жедно ја голтав дотогаш преведената класика и до завршувањето на гимназијата прочитав речиси сè што беше достапно на бугарски јазик.

Читањето го роди во мене библиофилот. Тогаш добрите и убави книги беа дефицитарни – најдоброто од класиката и од современата преведена и бугарска литература завршуваше уште во моментот на пристигнувањето во книжарницата. Имаше редици за книги и луѓи клиенти што не успеале да ја купат посакуваната книга. Но, јас бев среќлија. Раководителката на една од поголемите книжарници во мојот роден Ловеч го забележала, за едно дете, невообичаениот интерес кон

книгите и литературата, па за мене секогаш ја имаше секоја книга што сакав да ја прочитам и да ја имам. И бидејќи книжарницата се наоѓаше спроти училиштето во кое учев, голем дел од времето минував во неа – помагав при добивањето на новата пратка и при продажбата и, му благодарам на Бога, тогаш никој на тоа не гледаше како на злоупотреба на детскиот труд. Напротив, дури добивав признанија и награди од Окружното претпријатие „Продажба на книги“ и станав своевиден специјалист кого го прашуваа за мислење и оценка...

Така пораснав меѓу книгите – во книжарницата, дома, подголгнувајќи ја до доцна во ноќта најновата книга, или во училиште читајќи ја на досадните часови скриена под клупата, што сепак не ми попречи да го завршам училиштето со одличен успех. Тоа продолжи и во касарната каде добив повеќе казни, зашто читав книга додека се облекував.

Потоа некако природно дојде и тоа што следеше на софискиот Универзитет на групата „Бугарска филологија“ која ми изгледаше најповрзана со тоа што најмногу го сакав – книгите. И категорично ја одбрав таа група, а не многу посакуваното „право“ за кое, со оценките што ги имав по предметите, можев да бидам меѓу најдобрите на списокот на примени. Така тргнав по својот пат – по мојот пат, а не по оној по кој ме насочуваа родителите и блиските. Затоа во тоа што следеше се чувствував во свои води.

Првите публикации како литературен критичар ги објавив уште кон крајот на првиот курс, добив неколку награди („Бојан Пенев“ на весникот „АБВ“...), имав среќа уште како студент да објавам свои написи, истражувања и рецензии во најпрестижните литературни и научни изданија („Литературна мисла“, „Јазик и литература“, „Пламен“, „Септември“, „Литературен фронт“, „Пулс“...), станав претседател на Универзитетски кружоци за литературна критика и историска поетика на бугарската литература.

Но, највредното стекнато во тоа време беа пријателите со кои сме заедно и до ден-денес, поврзани со заеднички интереси.

си, вкусови и светогледи, минати низ многу искушенија, лични и професионални – Ива Николова (тогаш поетеса и уредник, денес позната новинарка и најдобрата преведувачка на современата руска литература), проф. Симеон Хаџикосев и неговата сопруга Марија (внука на големиот бугарски поет Димчо Дебелянов, моите колеги од Универзитетот, Миглена Севдалинова и Светослав Минчев, со кои ја подготвивме многу добро прифатената едиција од учебни помагала по бугарски јазик и литература (стотици илјади булгарски деца го завршија своето образование благодарение на нив).

Потоа, малиот круг од блиски пријатели го пополнија талентирани луѓе, поврзани со друга омилена уметност за мене – популарната музика (пејачката со неверојатен глас Петја Бујуклиева и нејзиниот сопруг Тони, и исклучително талентираниите Красимир и Виолета Ѓулмезови – дует „ШИК“, а судбината дури сакаше со Краси Ѓулмезов, денес најмелодичниот бугарски композитор, да направиме и неколку успешни песни со негова музика и мој текст).

Со текот на годините, тесниот круг пријатели се дополни со моите омилените современи поети – Евтим Евтимов (генијален поет чии стихови уште додека бев ученик ми ги отклучија сетилата за поезија) и неговата сопруга Ромањола Мирославова, исклучителната Маргарита Петкова и многу саканиот и популарен поет во Бугарија Добромир Банев, со поетите и преведувачи Тања Попова, Димитар Христов и Ана Багрјана, со преведувачот и писател Маријан Петров. Со сите нив ме поврза љубовта кон уметноста.

Ива Николова (нејзиниот моќен талент низ годините се одрази во повеќе насоки) беше и еден од првите мои редактори – на мои написи за западноевропски класици во списанието „Родна реч“. Јас уплашен почетник од првиот курс, а таа веќе етаблирана поетеса, се сретнавме во редакцијата на списанието на денешниот булевар „Мадрид“ во престолнината и оттогаш па до сега постојано ги споделуваме личните

триумфи и искушенија, со чувство дека до себе имаш верен пријател.

Проф. Симеон Хаџикосев, за жал, не ми беше предавач на Универзитетот, но го имав тоа задоволство да слушам неколку негови лекции кога повод да се запознаеме беше едно мое истражување на западноевропската класика, што го напишав кон крајот на првиот курс. Восхитен од неговиот интелект, ерудицијата и харизмата, тој ми стана нешто како ментор на мојот пат кон литературен критичар и истражувач. И денес тој ми е верен пријател, чии совети и поддршка можам секогаш да ги побарам. Седум негови книги излегоа со логото на издавачката куќа „Персеј“ што ја отворив во 2004 година.

Но, не можам да се пожалам на недостиг од добри предавачи на Универзитетот – Миглена Николчина, Маја Јованова, Бојан Ничев, Милена Цанева, Стефан Елевтеров, Људмила Стефанова, Валери Стефанов, Катја Станева, Николај Чернокожев, Александар Косев, Румјана Евтимова и др. Меѓутоа, особена пристрасност и сега имам кон проф. Петко Троев, а на руската класика продолжувам да гледам низ призмата на наученото од него. Се радувам што по долги години судбината одново нè поврза заедно да објавиме книги – тој како автор, а јас како издавач.

Всушност, во каталогот на „Персеј“ класиката зазема особено важно место – од една страна, преку книги што провоцираат со други очи да ги прочитаеме ремек-делата на бугарската поезија (Пенчо Славевков и Мара Белчева, Јаворов, Дебелјанов, Евтим Евтимов), а од друга страна, преку едицијата „Светска класика“ одново да бидат откриени инспиративните дела на популарните класици како Оскар Вајлд, Ф. Скот Фицџералд, Б. Перес Галдос, В. Бласко Ибанес, како и на други за бугарскиот читател не помалку вредни автори како Норвежанецот Тригве Гилбрансен, Финецот Јухани Ахо, Данецот Јенс Петер Јакобсен, Ирецот Џорџ Мур, Англичанката Елизабет Гаскел...

Оваа книга нема претензии да биде замислено литературно истражување што се однесува на деталите и нијансите во поетиката и уметничките слоеви на класичните дела. Нејзината мисија е првенствено да ги популаризира и да предизвика интерес за автори и дела, да биде нешто како водич низ лавиринтите на светската литературна класика, на читателот да му го осветли историскиот развој на античката и на европската класична литература и да му ги открие најистакнатите автори и дела. Односно, повеќе или помалку, да го собере и да го принесе тоа што јас го барав пред години, патувајќи жеден низ дивината на светската литературна класика и барајќи ориентири – кој е кој и каде е во литературно-историскиот процес.

Во животот нема случајности. Кој бара, ќе најде. Кој силно сака, ќе добие. Прашањето е да откриеш кој е твојот пат. И ако тргнеш по него, ќе најдеш на работи што ќе ти помогнат или ќе те попречат. Но, во секој случај тие ќе бидат искуството што ќе ти биде полезно по патот напред.

Непосредно по завршувањето на факултетот, две години бев професор по Бугарски јазик и литература во едно од најелитните училишта во државата – Ловечката јазична гимназија, која на Бугарија и на светот им дала политичари, автори и менаџери. За мене беше вистинско задоволство да влегувам на час кај свесни млади луѓе, со не особено голема разлика во возраста, и да ги водам по патеките на светската литературна класика. Е, за нив можеби на почетокот не беше исто задоволството, зашто се правев строг. Си дозволив доста слобода надвор од наставната програма, но моите ученици добија општа литературна култура која на некои им беше од полза и при следењето на семојните филологии („некои колеги за првпат слушнаа за некои автори и дела, а ние сè си знаевме“), а неодамна се случи еден германски менаџер самиот да си постави литературно прашање („кој е авторот на 'Панаѓур на суетата'“), подготвен рафално да одговори. За мене ползата од искуството како професор не е толку признанието во форма

на СМС-пораците, што задолжително доаѓаат за 24 мај, туку тоа што научив важните работи и знаењето да ги пренесувам разбирливо, вртејќи му грб на досадниот академизам.

Во тој поглед, полезно ми беше и подоцнежното искуство како новинар во весникот „Новинар“, следејќи ги литературата, филмот и популарната музика. Потоа, кратко се занимавав со дистрибуција на филмови, по што следуваше поканата од страна на литературниот критичар и издавач Стојо Вартоломеев да почнам со работа во софиското Биро на водечкиот издавач „Хермес“ со седиште во Пловдив, преземајќи ја бугарската литература и односите со медиумите. Неколку години подоцна одново се најдов пред нов предизвик – да ја водам издавачката куќа „Бугарски писател“ (една од најавторитетните пред промените од 1989 година) или да отворам своја која ќе издава книги што самиот би сакал да ги прочитам како читател. Го избрав ризикот и слободата на ова второто.

Така, на 1 ноември 2004 година се појави издавачката куќа „Персеј“ финансирана единствено од приходите од моето прво учебно помагало по Бугарски јазик и литература – „Теми по Бугарски јазик и литература за 7 клас“ – кое се појави малку пред тоа (првиот тираж заврши за еден месец, па следеше втор, трет...). Всушност, првична негова цел беше да ги „преведам“ на прифатлив јазик проблемите со ликовите во делата од бугарската литературна класика, што се учат во седми клас, особено за син ми Стефан кој тогаш се подготвуваше. Целта беше постигната. Само со еден месец подготовки тој успеа одлично да се претстави на испитите. Вака, така, помагалото беше веќе готово и како знак на лојалност му го предложив на издавачот каде што работев – „Хермес“. Но, тоа беше одбиено. Од „Труд“ пројавија интерес за него, меѓутоа неговото издавање се забави. На крајот одлучив самиот да го финансирам неговото печатење и помагалото излезе со логото на друга моја многу добра пријателка, со која секогаш сме се поддржувале – Жанет Аргирова и нејзината издавачка куќа „ЖАР“.

Да, во животот нема случајности, иако навидум случајни околности те туркаат по твојот пат за кој секогаш си мечтаел. Така станав издавач со сите предности, слободи и ограничувања. Денес слободата е во мојот избор како издавач – да го издавам тоа што ми се допаѓа како читател (поезија, класика, руска и скандинавска литература, што реално ќе им помагаат на учениците и изучуваните дела да бидат за нив разбирливи, интересни и достапни). На тој начин бугарската и светската литературна класика продолжуваат да бидат во сферата на моите интереси како читател, издавач и истражувач (или, повеќе, популаризатор).

„Персеј“ стана една од најактивните издавачки куќи во Бугарија и во 2015 година ја доби престижната награда „Златен лав“ за серија книги со најголем одзив во јавноста (не случајно тоа е библиотеката „Светска класика“). Во 2012 година создадов втора издавачка куќа – „Изида“, која исто така се развива многу успешно.

Современата македонска литература зазема важно место во мултинационалната продукција на „Персеј“ и на „Изида“. Двете издавачки куќи станаа главните што објавуваат, промовираат и наметнуваат македонски писатели во Бугарија. Меѓу нив се етаблирани автори од различни генерации, како Луан Старова, Оливера Николова, Владимир Плавеvски, Јагода Михајловска-Георгиева, Киро Донеv, Паскал Гилевски, Драги Михајловски, Томислав Османли, Душко Родев, Влада Урошевиќ, Венко Андоновски, Блаже Миневски, Ермис Лафазановски, Димитар Башевски, Сашко Насев, Оливера Корвезироска, Горјан Петревски, Александар Прокопиев, Митко Маџунков, Винка Саздова, Фросина Пармаковска, Петар Андоновски, Давор Стојановски, Михајло Свидерски, Живко Грозданоски, Ненад Јолдески, Натали Спасова, Игор Станојоски, Владо Димовски, Вера Калин, Стефан Марковски, Ѓорѓи Крстевски, Ксенија Николова...

Досега билансот е: близу 50 книги од 34 македонски автори. Речиси сите овие писатели ја посетија Бугарија за промо-

ција на своите книги, со многу настапи во медиумите и со средби со читатели. Во мојот роден град Ловеч, во 2021 година, ги одржавме Деновите на македонската литература, кои беа пречекани со голем интерес од локалната заедница.

Првиот што ми помогна да се снајдам во разновидноста на современата литература во Република Македонија беше Нове Цветаноски, со кого докажавме дека имаме ист вкус за литературата и честопати разменуваме впечатоци и совети за интересни европски книги и писатели кои заслужуваат да се преведат. Во него најдов истомисленик и пријател, па кога се роди идејата за македонско издание на мојата книга, мојот прв и единствен избор беа тој и „Македоника литера“. Благодарен сум му за неговиот пријателски став и добрата волја што го прифати ова прекрасно издание.

Класиката е класика токму затоа што живее низ својот дијалог со читателот, постои заради интересот на оние кои со децении и векови посегнуваат кон неа за да го почувствуваат нејзиното вечно влијание.

Се надевам дека оваа книга ќе ве натера да прочитате нешто што сте пропуштите или, пак, одново да посегнете кон омиленото класично дело, читајќи го низ призмата на наученото и сопственото животно искуство. Зашто, со секое ново читање, делата од класиката воскреснуваат како феникс и одново се доживуваат. И во тоа, имено, е животот на класиката...

Пламен Тотев

Прв дел

ВО МУГРИТЕ НА ЛИТЕРАТУРАТА

КЛАСИЧНАТА АНТИКА – МЕЃУ МИТОТ И ЛИТЕРАТУРАТА

Традиционално се вели дека почетоците на светската литература биле класичната антика и Хомер (VIII век пр. н. е.). Но, почетоците на литературното размислување се појавиле многу векови пред тоа.

Затоа можеби е поточно да се каже дека литературата е родена некаде далеку, далеку во темнината на историјата, пред илјадници години, меѓу првите човечки цивилизации – во Сумер, Вавилон, Асирија, Феникија, древен Египет и Израел. Првично постоела во усна форма, а потоа, со пронаоѓањето на писмото (прво кај Сумерите, некаде околу XXVI век пр. н. е.), биле запишани раните литературни дела. Кон XXIV-XXIII век пр. н. е. се појавуваат првите автори, оставени само со нивните имиња – Птахотепа и Енхедуана.

Меѓу најраните книжевни дела се *Епоџа за Гилгамеш* од Месопотамија, египетската *Книга на мртвите* и еврејската *Тора*.

Фрагменти од *Епоџа за Гилгамеш* дошле до нас од различни верзии кои датираат помеѓу осумнаесеттиот и десеттиот век пр. н. е. Кралот Гилгамеш и неговиот пријател Енкиду изведуваат многу подвизи, победувајќи страшни чудовишта, а по смртта на Енкиду јунакот почнува да ја бара тајната на вечниот живот.

Книгата на мртвите е создавана со векови и ги зачувала погребните обичаи и традиции на античките Египќани. Во книжевната историја ја нарекуваат *Папирус од Ани*, според писарот кој ја запишал околу 250 година пр. н. е.

Хебрејската *Тора* е, всушност, Петокнижието на Библијата (Битие, Исход, Левит, Броеви и Повторени закони), а како автор се споменува Мојсеј. Ова се најстарите текстови во содржината на Библијата, поврзани со времето помеѓу десетиот и петнаесеттиот век пр. н. е. и раскажуваат за создавањето на светот, избавувањето на Евреите од моќта на фараонот, патувањето низ пустината и стигнувањето на ветената земја Ханаан.

Сепак, античката литература, а особено вербалното творештво создадено во античка Хелада и антички Рим, е почеток на сите почетоци во светската литература кога, впрочем, ќе се постават нејзините темели, ќе се создадат книжевни родови и видови, ќе се гради нивната поетика, ќе се интерпретираат општочовечки теми и проблеми коишто до денес ги возбуждаат читателите. Истражувањата на корените на хеленската литература, обрасците и конзистентноста во развојот на жанровите ни овозможуваат да видиме како кај античкиот човек се буди потребата за креативно изразување. Денес, кога многу други работи го привлекуваат нашето внимание – интернетот, телевизијата, филмот – интересно е да се разбере улогата што ја имало вербалното творештво во антиката и да се сфати неговото многу големо значење во животот на тогашното општество.

Литературата на древна Хелада е родена во длабоката антика врз основа на митологијата и фолклорот. Митот е начин на кој античкиот човек си го објаснува себеси светот во кој живее – како настанал овој свет, кое е местото на човекот во него, што претставуваат природните појави и менувањето на годишните времиња... Така, на пример, според претставата на античките Хелени светот го создале богови, менувањето на денот и ноќта се објаснува со издигнувањето на небото на богот на сонцето Хелиос со неговата огнена кола, а годишните времиња – со Персефона, сопруга на богот на подземниот свет Ад и ќерка на божицата на плодноста и земјоделието Деметра (врховниот бог Зевс ја осудил Персефона половина година да

мине со нејзиниот сопруг, а другата половина со нејзината мајка; па кога есента и зимата е во подземјето, Деметра жали и земјата е замрзната од студ и мраз, а кога е со неа, во пролет и лето сè станува зелено и цвета). Античкиот човек преку митовите се објаснува себеси – своето однесување и постапки, својот развој од малолетник до старец. Така, митовите ги отсликуваат соништата за вечна младост, совршенство и бесмртност на античкиот човек. Од друга страна, митот не се гледа како бајка и фикција, како што е денес, туку како вистина, како мудрост за светот пренесувана од генерација на генерација. На овој начин, застанувајќи врз таа вистина, човекот се чувствува стабилно, го знае своето место во уредениот и познат свет, се чувствува како составен дел на родово-племенската заедница.

Религијата на древна Хелада се карактеризира со политеизам (верување во повеќе богови) и антропоморфизам (претстава за боговите како луѓе, кои поседуваат човечки црти и квалитети). Врховен бог е громовникот Зевс, но освен него има и многу други богови – неговата сестра и жена Хера, неговите браќа Посејдон и Ад, сестра му Деметра, ќерките Атина Палада, Артемида и Персефона, синовите Аполон, Арес, Хермес и Дионис... Древните Хелени си ги претставувале нив со човечки црти – со квалитети и недостатоци на луѓето, со таа разлика што се бесмртни. Во „Илијада“, на пример, има многу кавги меѓу боговите, кои се поделени во два табора како луѓето (Ахајци и Тројанци). Тие меѓусебно се караат, имаат свои страсти, се придржуваат кон нив и со севозможни средства се обидуваат да ги постигнат своите цели.

Истражувачите ги делат митовите на теогониски (за појавата на боговите), космогониски (за создавањето на светот) и антропогониски (за создавањето на човекот). Постојат митови за богови (родовските врски меѓу нив и нивните неволји преку кои се објаснува уредувањето на светот) и за херои (нивните подвизи со наоѓањето некакви блага – оган, занаетите, земјоделието). Едни од најинтересните митови за хероите,

кои досега ја предизвикувале имагинацијата на луѓето, се оние од таканаречените тројански (за убавата Елена и Тројанската војна) и тебански (за Едип и силата на судбината) циклуси, миговите за Херакле (Херкул), Тезеј, Персеј, Јазон и аргонаутите. Не случајно тие и до денес се извори за заплети во литературата, ликовната уметност и филмот.

Фолклорот, вербалното творештво на родово-племенскиот колектив, се раѓа додека човекот работи и затоа фолклорните творби го опишуваат и споредуваат ритмот на работата. Народниот автор нема претензии за авторство – за него е поважно творбата да му биде прифатена од колективот. Фолклорното творештво се шири усно и затоа за него е карактеристична одредена варијабилност – на пример, една иста песна или приказна може во различни региони да се шири во различни варијанти. Во мугрите на човечката цивилизација за фолклорот е карактеристичен синкретизмот – единството и неделивоста на зборот, музиката и танцот. Но, постепено, со развојот на античкото општество, уметностите почнуваат да се одвојуваат една од друга. По свој самостоен пат тргнува и литературата.

Истражувачите гледаат закономерност и конзистентност во појавата на различните книжевни жанрови, што ја дефинираат како сукцесија во која појавата на секој од жанровите соодветствува на етапа од развојот на човечката и општествената свест.

Најпрво се појавува епот – во периодот на воена демократија, распаѓање на племенските заедници и појавата на робовладетелското општество, кога патријархалните врски слабеат и се создаваат услови за манифестирање на индивидуалноста. Епот се шири усно од аеди (неговиот творец) и рапсоди (изведувачи). Се изведува со музичка придружба и се карактеризира со наратив во чиј центар се наоѓа голем историски настан од далечното минато, сместен на епско растојание од времето на создавањето. Епскиот јунак, кој потекнува од културниот херој и херојот на бајката, е величествен и убав, силен и моќен,

„побожен“. Тој е проекција на идеалот на заедницата за човечка личност и пример што треба да го следат потомците. Епот се карактеризира со голем обем, полн е со детали и разновидност. Неговиот стил се одликува со објективност и непристрасност, формалност (повторување на исти или слични стихови во слични ситуации), постојани епитети, проширени споредби, ретардации и ретроспективи. Најзабележителни епови на античката литература се Хомеровите „Илијада“ и „Одисеја“, како и „Енеида“ на Вергилиј.

Кога личноста започнува да се чувствува одвоена од заедницата и ќе се почувствува како индивидуа, се раѓа лириката како израз на индивидуалните чувства и расположенија. Денес тој концепт е поразличен – со него се именува еден од основните литературни родови, додека во антиката како лирика се нарекувале дела кои се пееле во придружба на лира. Меѓу истакнатите поети на антиката се Алкеј, Сафо, мајсторот на одата Пиндар...

Како последна од литературните родови се појавува драмата. Напишана во форма на дијалог, таа се игра на сцена и животот го прикажува како конфликт, како судир на различни ставови за човечкото постоење. Драмата соодветствува на етапата од развојот на човештвото во која во општеството се раѓаат конфликти меѓу основните групи и тогаш индивидуата, единката, треба да ја избере својата позиција. Основни драмски видови во античка Хеллада се комедијата, трагедијата и сатиричната драма. Исполнета со непристојни шеги и цинизам, комедијата тогаш се сфаќа како песна на весели пијачи и пејачи (токму таква е и етимологијата, односно потеклото на нејзиниот назив). Видот изразува разиграност, став на непочитување кон сè што официјално се почитува и се цени. За многу повисок драмски вид се смета трагедијата која се раѓа од култовите кон починатите предци, кон митолошките херои – основачи на полисите, и кон богот Дионис, бидејќи и името ѝ е поврзано со овој последен култ (во превод од старогрчки – „песна на козите“). Од сценски дела, од комбинација на танц,

музика и говор, трагедијата и воопшто театарот стануваат важен дел од животот на античкото општество.

Од современа гледна точка, интересно е што публиката уште претходно ја знаела содржината на трагедијата што ќе ја гледа – содржините секогаш биле земани од митологијата која им била позната на сите. Но, античките Хелени имале многу поинаков став од оној на современиот гледач или читател. Тие не се интересирале толку за тоа што ќе се случи на сцената, туку како ќе биде прикажано, како од авторот ќе биде интерпретиран познатиот мит. Во тогашните постановки учествувале од двајца до петмина актери и хор кој се идентификувал со публиката – поставувал прашања и го манифестираше својот однос кон тоа што се случувало на сцената. Актерите носеле маски што служеле за нивна индивидуализација – покажувале дали се богати или се сиромашни, ја изразуваале душевната состојба и чувствата што ги доживуваат. Античкиот хеленски театар се карактеризирал со отсуство на декор и вештачко осветлување, со уреди како *deus ex machina* (бог од машината), создавајќи илузија за интервенирање на боговите. Мајсторите на трагедијата како Есхил, Софокле и Еврипид создаваат дела чие естетско влијание не слабее и до денес.

Во ерата на хеленизмот најдоцна се појавува романот – раскажување напишано во проза за низа настани, доживувања и авантури во кои влегуваат хероите. Особено популарни се „Дафне и Хлоја“ од Лонг, „Етиопска историја“ („Етиопика“) на Хелиодор, а подоцна римските „Сатирикон“ на Петрониј и „Златното магаре“ на Апулеј, како и романот за Александар Македонски, „Подвизите на Александар“, што му се припишува на неговиот личен историчар Калистен. Како вид, романот проникнува во интимниот живот на човекот, се интересира за љубовта, пријателството и за сето она што ја бранува секоја индивидуа. Романот се покажува како најперспективен од сите видови родени во антиката, а сега, во текот на последните три столетија, го претпочитаат милиони читатели.